

Marcin Michał Wiszowaty¹

Współksiążęta czy konprincepsi?
Kilka uwag o statusie prezydenta Francji i biskupa Urgell jako głowy państwa andorańskiego w kontekście formy ustrojowej Andory

Słowa kluczowe: monarchia, pryncypat, Andora, Republika Francuska, Watykan, Hiszpania, książę, princeps, prawo konstytucyjne, konstytucja, prawo kanoniczne, suwerenność

Keywords: monarchy, principate, Andorra, French Republic, Vatican City, Spain, prince, princeps, constitutional law, constitution, canon law, sovereignty

Streszczenie

Problematyka ustrojowa Andory nie stanowi wiodącego przedmiotu badawczego ani zagranicznej, ani tym bardziej polskiej doktryny konstytucyjnej. Opracowania na ten temat w polskiej literaturze naukowej, powstałe pod rządami obecnie obowiązującej konstytucji państwa andorskiego z 1993 r., tworzą skromną liczebnie listę kilku artykułów lub fragmentów rozleglejszych opracowań na ogólniejsze tematy. W rezultacie zdecydowana większość wymienionych opracowań dotyczących małych państw posiada głównie sprawozdawczy charakter. Pozwala to na pominięcie kwestii podstawowych i ogólnych dotyczących ustroju Andory i poruszenie wybranych zagadnień szczegółowych, które w dotychczasowych opracowaniach wspominano jedynie na marginesie czy w przypisach. Wśród nich: kwestia statusu ustrojowego specyficznej głowy państwa i w związku z tym właściwe określenie formy państwa andorańskiego.

Andorscy *copríncipes* funkcjonują w języku polskim jako „współksiążęta”. W konsekwencji automatycznie Andorę określa się jako „księstwo”, a więc uchodzi ono powszechnie za państwo o ustroju monarchicznym, a wręcz monarchię konstytucyjną. Tę praktykę należy uznać co najmniej za dyskusyjną. Autor formułuje dwie hipotezy i poddaje je weryfikacji: po pierwsze – Andora jest pryncypatem, a nie księstwem, a więc

¹ Autor jest adiunktem w Katedrze Prawa Konstytucyjnego i Instytucji Politycznych Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego.

mieszaną formą ustrojową łączącą elementy monarchiczne i republikańskie, w których przeważają te drugie, obok reliktowych śladów tych pierwszych. Głowa państwa w pryncypacie powinna być określana mianem „princepsa”, a w przypadku Andory dokładniej: koprincepsów, aby uniknąć mylącego porównania z księciem, jako monarchiczną, dziedziczną głową państwa. Po drugie – pomimo przyjęcia nowoczesnej konstytucji w ustroju Andory pozostały relikty feudalne wynikające z jej dawnego statusu kondominium. Widać to szczególnie w kształcie ustrojowym instytucji głowy państwa oraz pozostawieniu częściowej możliwości wpływania państw macierzystych koprincepsów na ich decyzje.

Summary

Co-princes or co-principes? Some remarks on the status of the President of France and the Bishop of Urgell as head of the state in the context of the political system of Andorra

The constitutional system of Andorra is not a popular subject of study of science either in Poland or abroad. In Poland, after 1993 (the year the adoption of the current constitution) were published only a few articles or fragments of larger studies on this topic. As a result, the vast majority of these studies have mainly reporting character. Many interesting issues have been mentioned only in footnotes. Among them: the question of the status of specific, Andorran head of state and (resulting) the correct indication of the form of Andorran state. Co-principes are translated into Polish as „co-princes”. It consequently, automatically determined Andorra as a „principality”, ie the state of monarchical system, and even a constitutional monarchy . This should be considered , at least as controversial.

The author formulates two hypotheses and subjected them to verify. Firstly – Andorra is a principate (not a principality) – a mixed form of political system combines elements of monarchy and republic, outweigh the latter, in addition to the relics of the former. Head of State in principate should be referred to as „princeps”, and in the case of Andorra, specifically: co-principes. In this way we will avoid misleading comparisons with „a prince”, as monarchical, hereditary head of state. Secondly – despite the adoption of a modern constitution, there are remaining relics of feudal times in the political system of Andorra, resulting from the former status of „condominium”. This is particularly evident in the form of the Andorran heads of state institution. It also gives a partial capacity to influence decisions of the co-principes by their home country’s authorities.

I.

Zaproszenie do wzięcia udziału w specjalnym numerze „Przeglądu Prawa Konstytucyjnego” dla uczczenia jubileuszu urodzin pana profesora Wiesława Skrzydło uznałem za zaszczyt. Zależało mi, aby tematyka mojego opracowania nawiązywała chociażby luźno do zainteresowań badawczych Pana Profesora. Nie był to wymóg redakcyjny, zresztą wydawnictwa tego typu na ogół nie stawiają już dzisiaj podobnych wymogów. Mogąc jednak mu sprostać, nawet jeżeli nie był wiążący, uczyniłem to z tym większą ochotą. Tematyka tytułowa niniejszego artykułu sytuje się na pograniczu zagadnień ustroju Francji, którego Pan Profesor jest wybitnym znawcą, oraz zainteresowań autora badającego m.in. ustroje monarchiczne i relikty prawa monarchicznego i szlacheckiego w ustroju współczesnych państw, z uwzględnieniem małych państw Europy.

Problematyka ustrojowa Andory nie stanowi wiodącego przedmiotu badawczego ani zagranicznej, ani tym bardziej polskiej doktryny konstytucyjnej. Opracowania na ten temat w polskiej literaturze naukowej, powstałe pod rządami obecnie obowiązującej konstytucji państwa andorskiego z 1993 r., tworzą skromną liczebnie listę kilku artykułów lub fragmentów rozleglejszych opracowań na ogólniejsze tematy². Można by stwierdzić, że jak na rozmiar tego niewielkiego państwa i jego (skromne) znaczenie dla szerszej problematyki ustrojowej – dorobek ten jest wystarczający, a polskie piśmiennictwo posiada już w swoich zasobach dostateczną ilość informacji dotyczących ustroju Andory. Taki pogląd przeważa w dyskusji o wszyst-

² Wśród opracowań badaczy reprezentujących naukę prawa konstytucyjnego lub nauki polityczne wskazać można następujące: P. Uziębło, *Zarys pozycji ustrojowej legislatywy i egzekutywy w świetle Konstytucji Księstwa Andory z 28 kwietnia 1993 roku*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2000, t. VII; idem, *Formy odpowiedzialności konstytucyjnej w Księstwie Andory*, [w:] *Formy odpowiedzialności konstytucyjnej w państwach europejskich*, red. S. Grabowska, R. Grabowski, Toruń 2010; idem, *Zasady zmiany Konstytucji Księstwa Andory*, [w:] *Zasady zmiany konstytucji w państwach europejskich*, red. R. Grabowski, S. Grabowska, Warszawa 2008; P. Osóbka, *Systemy konstytucyjne Andory, Liechtensteinu, Monako, San Marino*, Warszawa 2008; idem, *Parlamenty Andory, Liechtensteinu, Monako, San Marino*, Warszawa 2007; T. Jasudowicz, *Przeoczone narodziny państwa-podmiotu. O ewolucji prawnomiędzynarodowego statusu Andory*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie. Nauki Prawne” 1998, z. I, nr 10.

kich małych państwach europejskich. Jego widomym znakiem jest tendencja do marginalizowania ich znaczenia, przejawiająca się chociażby w określaniu ich mianem „państw karłowatych” czy „państw lilipucich”³. W rezultacie zdecydowana większość wymienionych opracowań dotyczących małych państw posiada głównie sprawozdawczy charakter. Pozwala to na pominięcie kwestii podstawowych i ogólnych dotyczących ustroju Andory i poruszenie wybranych zagadnień szczegółowych, które w dotychczasowych opracowaniach wspomniano jedynie na marginesie czy w przypisach. Jako typowe wyłącznie dla wspomnianych państw, a nawet tylko jednego z nich, andorańskie instytucje nie posiadają walorów atrakcyjnych dla badaczy zajmujących się komparatystyką ustrojową czy teoretyków państwa. Tymczasem zasługują one na uwagę, jako pełnoprawne elementy problematyki ustrojowej państw europejskich. Na ich czele znajduje się kwestia statusu ustrojowego specyficznej głowy państwa (w tym jego francuskiego „składnika”) i w związku z tym właściwe (alternatywne dla przyjętego w literaturze naukowej) określenie formy państwa andorańskiego.

II.

Konstytucja z 1993 r. określana jest jako akt kładący kres ostatniemu państwu opartemu formalnie na stosunkach feudalnych⁴. Jest w tym stwierdzeniu sporo racji, jednak należy zastrzec, że feudalna przeszłość nadal wywiera wpływ na ustrój Andory. Sztandarowym przykładem i argumentem potwierdzającym tę tezę jest instytucja *coprínceps* wywodząca się z czasów umowy między hrabią Foix z Francji i biskupem Urgell z Katalonii, którzy wspólnie ustanowili oryginalną formę zwierzchnictwa nad terytorium Dolin Andory właśnie w formie rządów *coprínceps*. Chociaż dzisiejsza pozycja koprincesów jest ledwie cieniem ich dawnego statusu i rangi, przetrwali oni pomimo ustanowienia nowoczesnej konstytucji, zachowując wiele z dawnych cech tej oryginalnej instytucji prawa feudalnego. Fakt ten, czyli utrzymanie i uregulowanie instytucji konprincesów w nowoczesnej usta-

³ Zob. P. Osóbka, *Systemy...*, s. 5–6; T. Jasudowicz, op.cit., s. 155.

⁴ Zob. P. Uziębło, *Zarys...*, s. 589.

wie zasadniczej, stanowi rzadki przykład przeniesienia instytucji prawa feudalnego do współczesnego prawa ustrojowego państw demokratycznych⁵.

Andorscy *coprinceps* funkcjonują w języku polskim jako „współksiążęta”. W konsekwencji automatycznie Andorę określa się jako „księstwo”, a więc uchodzi ono powszechnie za państwo o ustroju monarchicznym, a wręcz monarchię konstytucyjną⁶. Tę praktykę należy uznać co najmniej za dyskusyjną. Chociaż obecne w językach zachodnioeuropejskich słowo książę (*prince*, *princepe*, *prinz*) wywodzi się od łacińskiego *princeps*, to nie jest z nim tożsame⁷. Różnicę między księciem i *princepssem*, oraz księstwem a pryncypatem można sprowadzić do podstawowej cechy, jaką jest monarchiczny charakter i geneza tej pierwszej, a republikański – tej drugiej. Urząd (funkcja) *Princepsa*, wywodzący się ze starożytnego Rzymu, w początkach istnienia (objęcie władzy przez Oktawiana Augusta) i w swoim założeniu był kadencyjny

⁵ Instytucja kondominium, czyli terytorium zarządzanego wspólnie przez dwa lub więcej państwa, nadal występuje w prawie międzynarodowym. Tytułem przykładu, wśród kilkunastu podobnych przypadków w różnych częściach globu można wskazać wyspę Faisans pod wspólnym zarządem Hiszpanii i Francji, czy rzekę Mozelę i jej dwa dopływy Sûre i Our pod wspólnym zarządem Luksemburga i Niemiec.

⁶ Zob. np. E.J. Osmańczyk, *Encyklopedia ONZ i stosunków międzynarodowych*, Warszawa 1986, s. 36; W. Jakubowski, T. Słomka, J. Wojnicki, *Systemy polityczne państw Europy nie będących członkami Unii Europejskiej*, [w:] *Spółczesność i polityka. Podstawy nauk politycznych*, red. K.A. Wojtaszczyk, W. Jakubowski, Warszawa 2007, s. 571, [za:] A. Ławniczak, *Monarchiczne i republikańskie głowy państwa*, Wrocław 2011, s. 61. Sam A. Ławniczak ma wątpliwości dotyczące statusu Andory. Chociaż odrzuca tezę o jego republikańskim charakterze, to raz określa Andorę jako monarchię, stwierdzając, że „monarchiczność Andory potwierdza oficjalna jej nazwa”, aby w kolejnym zdaniu stwierdzić, że mamy „do czynienia z jedynym we współczesnej Europie przypadkiem diarchii”. Co ciekawe, autor ten posługuje się również określeniem „pryncypat”, ale bez żadnych refleksji na ten temat.

⁷ Analiza przekładów Konstytucji Andory na język angielski prowadzi do wniosku, że nie istnieje jednolita praktyka w tej mierze. Np. w przekładzie opublikowanym na stronie http://www.andorramania.com/constit_gb.htm (20.02.2014) konsekwentnie używa się określenia „coprinceps”. Podobnie w przekładzie opublikowanym na stronie andorskiego Trybunału Konstytucyjnego (wykonanym na zlecenie Rady Generalnej, czyli parlamentu Andory), chociaż w przypisie objaśniono, że „coprinceps” oznacza to samo, co „coprinces” (współksiążęta). Najnowszy przekład firmowany przez Radę Generalną i opublikowany na jej stronie internetowej www.consellgeneral.ad (20.02.2014) wprost mówi o „współksiążętach” (coprincess), co zdaje się wynikać nie tyle ze świadomego zabiegu, ale z dość częstego nieprzywiązywania wagi do szczegółów, niuansów i kontekstu w tłumaczeniach tekstów prawnych.

i nie podlegał dziedziczeniu. W momencie zmiany ustroju Rzymu z republikańskiego na monarchiczny (cesarstwo) doszło do przejęcia tytułu *princepsa* („pierwszy obywatel”) – dawniej najstarszego i cieszącego się największym autorytetem senatora – przez cesarza. Pryncypat (czyli ustrój, w którym władzę sprawuje *princeps*) jako typ ustroju nie był czystą odmianą republiki⁸. Nie był też jeszcze czystą monarchią, która zapanowała w Rzymie po nastaniu cesarstwa. Była to więc mieszana forma ustrojowa. W starożytnym Rzymie istniała od 30 r. p.n.e. do końca II w. n.e.⁹ Jedną z cech pryncypatu jest, oprócz zwierzchnictwa princepsa, również ograniczony charakter jego władzy, którą dzieli z innymi podmiotami. Tytułem przykładu można wskazać podział władzy między princepsa i senat (*a de facto* – także wojsko) w starożytnym Rzymie, czy podział władzy między najstarszego i młodszych braci w systemie pryncypatu ustanowionym testamentem Bolesława Krzywoustego we wczesnośredniowiecznej Polsce. W przypadku Andory ten ograniczony charakter władzy princepsa podkreśla fakt współwystępowania (i współrządów) dwóch koprincepsów, dodatkowo ograniczonych w kompetencjach przez parlament i premiera oraz fakt podlegania przepisom konstytucji.

Na gruncie dotychczas poczynionych spostrzeżeń chciałbym zaprezentować dwie hipotezy i poddać je weryfikacji: po pierwsze – Andora jest pryncypatem, a nie księstwem, a więc mieszaną formą ustrojową łączącą elementy monarchiczne i republikańskie, w których przeważają te drugie, obok reliktowych śladów tych pierwszych. Głowa państwa w pryncypacie powinna być określana mianem „princepsa”, a w przypadku Andory dokładniej: koprincepsów, aby uniknąć mylącego porównania z księciem, jako monarchiczną, dziedziczną głową państwa. Po drugie – pomimo przyjęcia nowoczesnej konstytucji w ustroju Andory pozostały relikty feudalne wynikające z jej dawnego statusu kondominium. Widać to szczególnie w kształcie ustro-

⁸ Część autorów określa ją jako „komedię republiki”, aby podkreślić fakt, że Oktawian pod pozorami prowadzenia rządów republikańskich posiadał i sprawował władzę monarchiczną. Inni nie zgadzają się z tak daleko idącymi wnioskami, uznając pryncypat za jedną z odmian ustroju mieszanego, zob. M. Janczynowska, *Historia starożytnego Rzymu*, Warszawa 1979, s. 205.

⁹ M. Janczynowska, M. Pawlak, *Starożytny Rzym*, Warszawa 2008, s. 160, 175–176; M. Janczynowska, op.cit., s. 203–205.

jowym instytucji głowy państwa oraz pozostawieniu częściowej możliwości wpływania państw macierzystych koprincepsów na ich decyzje.

III.

Jak powszechnie wiadomo, specyficzny status terytorium Andory (Doliny Andory) został w XIII w. uregulowany na mocy 2 umów *pariagium* – szczególnej instytucji prawa feudalnego. W drodze *pariagium*, czyli umowy pomiędzy panami feudalnymi, co do zasady reprezentującymi stronę świecką i kościelną, dochodziło do ustanowienia wspólnego władztwa nad określonym terytorium, odmiany kondominium. *Pariagium* mogło być rezultatem dobrowolnego porozumienia stron lub arbitrażu przeprowadzonego w celu zażegnania konfliktu¹⁰. *Pariagium* wynikające z arbitrażu przewidywało równy podział władzy, wpływów i kosztów wynikających ze zwierzchnictwa nad danym terytorium. Andorskie *pariagiae* (kat. *pariatge*, *pareatge*) należą do drugiej kategorii. Ich zawarcie w 1278 i 1288 r. zostało poprzedzone postępowaniem polubownym prowadzonym przez pośredników – książąt Katalonii i królów Aragonii¹¹. Ten ważny fakt zdaje się umykać uwadze badaczy. Miał on tymczasem istotne znaczenie dla ustroju Andory przed przyjęciem konstytucji z 1993 r. Nie ulega wątpliwości, że wywarł wpływ także na treść rzeczonyj ustawy zasadniczej w części dotyczącej pozycji ustrojowej koprincepsów. Ich równość pozostała do dzisiaj jedną z podstawowych zasad ustroju.

Zgodnie z art. 4 Andora stanowi „parlamentarny koprinceptat”. Symbolem tej formy ustrojowej, bez względu na realny zakres ich władzy, są koprincepsi. Zgodnie z art. 43 ust. 2 konstytucji są to biskup Urgell i prezydent Republiki Francuskiej. Warto zwrócić uwagę na fakt, że instytucja koprincepsów jest przedkonstytucyjna i wywodzi się (co potwierdza sama konstytucja) z *pariagiów*. Konstytucja określa jedynie zakres ich władzy. Art. 44 wyraźnie nawiązując do idei kondominium stwierdza, że koprincepsi stano-

¹⁰ J.H. W. Verzijl, *International Law in Historical Perspective*, t. 3, Leida 1970, s. 3.

¹¹ D. Kucała, *Historia Andory*, [w:] *Historia małych krajów Europy*, red. J. Łaptos, Wrocław 2002, s. 23.

wią m.in. gwarancję utrzymania tradycyjnie zrównoważonych relacji z sąsiadami, opartych na zasadzie równości.

Bliższa analiza uprawnień koprincepsów przewidzianych w konstytucji prowadzi do wniosku, że pomimo monarchicznego rodowodu kilku z nich przybrały one republikański charakter. Tytułem przykładu wskazać można prawo sankcji jako typową instytucję konstytucjonalizmu monarchicznego. Sposób ukształtowania tej instytucji w Konstytucji Andory dowodzi, że utraciła swój pierwotny charakter i poza nazwą nie ma z nim nic wspólnego. Obecnie jest już tylko formalnym etapem w postępowaniu ustawodawczym. Wynika to przede wszystkim z wymogu uzyskania przez koprincepsów kontrasygnaty (w wykonaniu premiera lub syndyka generalnego) dla nadania sankcji ustawie. Prawo sankcji utraciło więc status prerogatywy, której użycie zależy od uznania monarchy. Ponadto, z faktu, iż koprincepsi obejmując swoją funkcję, przyrzekają wykonywać kompetencje ściśle według postanowień konstytucji (art. 45 ust. 1 pkt g) i art. 63 w zw. z art. 43 konstytucji), która przewiduje jedynie możliwość udzielenia sankcji, wynika, że odmowa nadania sankcji przez koprincepsa jest niemożliwa (bez naruszenia postanowień ustawy zasadniczej). Tym ustroj Andory różni się od ustrojów współczesnych monarchii „ograniczonych”, w których król panuje, a nie rządzi – z wyboru (nie wykonuje posiadanych kompetencji), a nie z konieczności (nie posiada ich).

Sposób, w jaki ukształtowano w Konstytucji Andory uprawnienia typowe dla władzy monarszej, jak rozwiązywanie parlamentu czy powoływanie premiera, są kolejnym argumentem przeciwko tezie o monarchicznej formie tego państwa, a nawet jego głowy. Rozwiązanie parlamentu jest możliwe wyłącznie na wniosek premiera (*Cap de Govern*) i stanowi bardziej obowiązek koprincepsów niż realne uprawnienie. Po pierwsze – nie mogą oni rozwiązać parlamentu z własnej inicjatywy. Po drugie – wykładnia art. 71 prowadzi do konkluzji, że koprincepsi nie mają możliwości odmowy wnioskującemu o rozwiązanie parlamentu premierowi. Z kolei powoływanie premiera nie tylko wymaga kontrasygnaty (w tym wypadku syndyka generalnego, zgodnie z art. 68 ust. 5), ale jest aktem głównie ceremonialnym, potwierdzającym jedynie decyzję władczą podjętą przez parlament andorski (art. 73).

Na gruncie przepisów konstytucji koprincepsi występują co do zasady razem, wykonując wspólne kompetencje. Ustawa zasadnicza przewiduje także,

wyjątkowo, ich uprawnienia własne, wykonywane przez każdego niezależnie od siebie (art. 46 konstytucji). Są to przede wszystkim uprawnienia kreacyjne, wykonywane w oparciu o ogólną zasadę równości obu koprincepsów, która, jak wspomniano, jest jedną z podstawowych reguł ustrojowych Andory¹². Uprawnienia indywidualne nie mają charakteru konfrontacyjnego czy konkurencyjnego, ale wykonywane są przez każdego z koprincepsów niezależnie od decyzji drugiego.

Prosta, a nawet problemowa analiza przepisów konstytucji andorańskiej przeprowadzona w polskim piśmiennictwie nie obejmuje kilku kwestii ustrojowych mających kluczowe znaczenie dla prowadzonych rozważań i weryfikacji przedstawionych hipotez, dlatego zostaną omówione nieco szerzej, z uwzględnieniem przykładów z praktyki ustrojowej.

Pierwszą z nich jest problem możliwości i konsekwencji odmowy przez jednego z koprincepsów wykonania kompetencji formalnej (dzielonej z drugim koprincepsem). Teoretycznie, żadna z kompetencji wspólnych mogłaby nie zostać podjęta z powodu sprzeciwu (bierności) jednej ze współgłów państwa. Problem ten nabiera dodatkowego znaczenia w świetle treści konstytucji andorańskiej, która w ogóle nie przewiduje odpowiedzialności konstytucyjnej głowy państwa¹³. Należy także dodać, że żaden z koprincepsów nie posiada obywatelstwa Andory. Próba podjęcia kroków prawnych w stosunku do któregoś z nich byłaby w związku z tym działaniem skazanym na niepowodzenie.

W konstytucji znajdujemy dwa przepisy, których zastosowanie należałoby rozważyć w przypadku odmowy wykonania kompetencji przez jednego z koprincepsów. Art. 45 ust. 2 umożliwia każdej ze współgłów państwa skierowanie do Trybunału Konstytucyjnego wniosku o zbadanie zgodności z konstytucją danego aktu. Jeżeli Trybunał uznałby go za konstytucyjny (nie podzielił zastrzeżeń wnioskodawcy), dla nadania mu sankcji wystarczy podpis drugiego koprincepsa. Szczególna sytuacja ma miejsce, gdy dojdzie do uznania, że okoliczności uniemożliwiają jednej z osób pełniących funkcję głowy państwa podpisanie aktu prawnego czy decyzji w określonym konstytucyjnie terminie. Wówczas decyzja może zapaść na mocy podpisu tyl-

¹² Zob. m.in. art. 66 ust. 2, art. 89 ust. 2 i art. 96 ust. 1 konstytucji.

¹³ P. Uziębło, *Formy...*, s. 386.

ko drugiego współprincepsa z kontrasygnatą premiera lub syndyka. W obu przypadkach sytuacja wymaga czynnej współpracy drugiego z koprincesów. Gdyby obaj odmówili nadania ustawie sankcji, sytuacja byłaby patowa.

Propozycja rozwiązania w postaci zmiany konstytucji polegającej na pozbawieniu książąt prawa sankcji nie gwarantuje sukcesu. Ustawa o zmianie konstytucji, tak jak każda ustawa, wymaga nadania sankcji przez głowę państwa (art. 107)¹⁴. Można przewidywać, że skoro koprincespi odmówiliby nadania sankcji ustawie, powodując podjęcie próby odpowiedniej zmiany konstytucji, przewidującej ograniczenie ich kompetencji, tym bardziej odmówiliby sankcjonowania takiej nowelizującej konstytucję ustawy, skazując na klęskę całą inicjatywę. Szansa na przewyżczenie opisanej, patowej sytuacji pojawiłaby się dopiero po śmierci lub rezygnacji któregoś z koprincesów i w efekcie obsadzenia jego urzędu przez inną osobę, np. nowo wybranego prezydenta Francji.

Nieodpowiedzialność (polityczna, konstytucyjna czy karna¹⁵) i w efekcie nieodwoływalność andorańskiej głowy państwa nie uzasadnia tezy o jej silnej pozycji, typowej dla tradycyjnych monarchii. Każdy z koprincesów składa przysięgę, że będzie przestrzegał konstytucji (art. 43 ust. 2). Odmowa wykonania kompetencji (a *de facto* obowiązków) głowy państwa jest więc ewidentnym przykładem naruszenia konstytucji. Andorańska ustawa zasadnicza powinna zawierać odpowiednią procedurę na wypadek podobnego zdarzenia. O ile nie może być mowy, aby umożliwiała ona pozbawienie urzędu prezydenta Francji czy funkcji biskupa jednej z hiszpańskich

¹⁴ Inaczej P. Uziębło, który twierdzi, że po referendum zatwierdzającym zmiany w konstytucji dualistyczna głowa państwa otrzymuje ustawę o zmianie konstytucji w celu jej promulgacji i ogłoszenia, co ma charakter czynności formalnej (P. Uziębło, *Zasady...*, s. 31–32). Autor pomija w ten sposób milczeniem zawarty w art. 107 wymóg nadania ustawie sankcji – a więc instytucję typowo monarchiczną. Powodem jest zapewne fakt uznania, że wyrażony w art. 107 wymóg nadania sankcji jawi się jako formalność. Jak jednak wspomniano, w razie bierności koprincesów nie ma możliwości zastępczego nadania sankcji ustawie o zmianie konstytucji. Należy uznać, że w takim wypadku nie wejdzie ona w życie i w efekcie nie dojdzie do zmiany ustawy zasadniczej. Ponieważ do tej pory nie doszło do zmiany Konstytucji Andory – nie wykształciła się jeszcze na tym tle żadna praktyka.

¹⁵ Status koprincesów regulują umowy bilateralne między Andorą a Hiszpanią i Andorą a Francją, a także umowy trójstronne. Zob. *Spanish Yearbook of International Law. Volume IV: 1995–1996*, Haga 2001, s. 265–267.

diecezji, o tyle z pewnością może i wręcz powinna reglamentować zakres i możliwość wykonywania przez wspomniane osoby funkcji państwowych w Andorze. Optymalnym rozwiązaniem byłoby ustanowienie zastępcy głowy państwa (jednego lub obu koprincesów) powoływanego zgodnie z konstytucyjną procedurą w wypadku wystąpienia opisanych okoliczności, czyli ewidentnego naruszenia konstytucji. Zastępstwo istniałoby do czasu nastania nowego koprincesa, na ogólnych zasadach (wybory prezydenckie lub decyzja papieża). Godne rozważenia byłoby włączenie Trybunału Konstytucyjnego do opisanej procedury ustanawiania zastępcy głowy państwa. O ile sam wniosek dotyczący zastępstwa mógłby pochodzić od premiera lub stanowić uchwałę parlamentu andorańskiego, o tyle decyzję podejmowałby już organ władzy sądowniczej, aby zapewnić całej procedurze polityczną neutralność.

Najnowsza historia dowodzi, że zarówno prezydent Francji, jak i biskup Urgell wykonują swoją funkcję z pełną świadomością jej głównie symbolicznej roli¹⁶. Można jednak przewidywać, że określone tematy lub ambicje polityczne mogą w przyszłości skłonić koprincesów do większej aktywności, a nawet próby czynnego wpływania na decyzje polityczne czy wręcz ich blokowania. W sprawach takich jak liberalizacja aborcji, eutanazja czy legalizacja związków osób tej samej płci można oczekiwać bardziej zdecydowanego, a nawet negatywnego stanowiska biskupa katolickiego. Inne kwestie również mogą stać się zarzewiem kryzysu konstytucyjnego, czego przykładem są wydarzenia z 2009 r., kiedy prezydent Francji N. Sarkozy zagroził, że jeżeli Andora nie złagodzi przepisów dotyczących tajemnicy bankowej, on zrezygnuje ze swojej funkcji koprincesa¹⁷.

¹⁶ Jak poinformowały media – podczas swojego pierwszego spotkania z reprezentantami najwyższych władz Andory – premierem (A.M. Petittem) i syndykiem generalnym (V.M. Zamorą), których F. Hollande podejmował krótko po swoim wyborze (w lipcu 2012 r.) w Pałacu Elizejskim, nowy prezydent Francji zapewnił swoich gości, że zamierza uszanować rolę arbitra i mediatora, jaką przewiduje dla głowy państwa andorańska konstytucja. B. Langlois, *François Hollande, co-prince d'Andorre, reçoit des responsables de la principauté*, AFP, www.20minutes.fr (20.02.2014).

¹⁷ E. Vucheva, *Sarkozy threatens to renounce Andorra title*, EUobserver.com, <http://euobserver.com/economic/27862> (20.02.2014). Groźba podziałała i rząd andorański opracował i doprowadził do wprowadzenia w życie odpowiednich zmian w prawie.

Druga z omawianych kwestii szczegółowych dotyczy konsekwencji, jakie dla statusu prawnego prezydenta Francji i biskupa Urgell, na gruncie prawa francuskiego, hiszpańskiego czy kanonicznego, ma fakt pełnienia przez nich funkcji głowy państwa w innym kraju, a także czy ta szczególna sytuacja ustrojowa jest źródłem uprzywilejowanego statusu Hiszpanii, Francji lub Watykanu w relacjach z Andorą? Od razu należy zastrzec, że kwestia faktycznego wykonywania obowiązków głowy państwa na terenie Andory ma tutaj drugorzędne znaczenie. Jak wiadomo, konstytucja andorańska przewiduje, że zarówno prezydent Francji, jak i biskup Urgell ustanawiają obligatoryjnie i niezależnie od siebie, w ramach uprawnień indywidualnych, stałych reprezentantów (art. 48).

Wśród ciekawych zagadnień ustrojowych związanych z opisanym dualizmem statusu prezydenta Francji, tytułem przykładu warto przywołać problem właściwego zakwalifikowania aktów prezydenta Francji jako koprincepsa Andory. Czy z punktu widzenia francuskiej głowy państwa są to prerogatywy czy kompetencje wymagające dla swojej skuteczności kontrasygnaty francuskiego ministra? Konstytucja Republiki Francuskiej z 1958 r. nie wspomina w ogóle o tej kwestii. Jednocześnie, Francja (tak jak Hiszpania) uznała w 1993 r. suwerenność Andory jako państwa¹⁸. Z tych względów należałoby uznać, że akty prezydenta Francji jako głowy państwa andorskiego nie wymagają kontrasygnaty we Francji. Potwierdza to zarówno praktyka polityczna, jak i opinia doktryny¹⁹. Ponadto – część z aktów koprincepsa wymaga kontrasygnaty właściwego organu andorańskiego (*vide supra*). Wymóg dodatkowej czy uprzedniej kontrasygnaty ministra francuskiego byłby w tym wypadku dyskusyjny. Brzmienie art. 19 Konstytucji Republiki Francuskiej ustanawiającego zasadę kontrasygnowania aktów prezydenta Republiki i wyliczającego wyjątki od niej nie rozwiewa wątpliwo-

¹⁸ Traktat o sąsiedztwie, przyjaźni i współpracy między Pryncypatem Andory, Królestwem Hiszpanii i Republiką Francuską, podpisany w Paryżu i Madrycie 1 czerwca 1993 r. i w Andorra la Vella 3 czerwca 1993 r., za: *Spanish Yearbook...*, s. 266.

¹⁹ W doktrynie zwraca się ponadto uwagę, że odkąd na mocy konstytucji Andory działania prezydenta Francji jako koprincepsa finansowane są z budżetu andorańskiego, a więc ich kosztów nie pokrywa się z budżetu francuskiego, zwolennicy wymogu „francuskiej” kontrasygnaty stracili ważny argument (zob. B. Bélinguier, *La condition juridique des Vallées d’Andorre*, Paryż 1970, s. 247; N. Marquès i Oste, *La reforma de les institucions d’Andorra [1975–1981]: Aspectes interns i internacionals*, Lleida 1989, s. 213).

ści wobec kwestii wymogu kontrasygnaty przez francuskiego ministra aktów francuskiego koprincesa Andory. Można dopuścić wykładnię, zgodnie z którą w świetle braku wymienionych aktów wśród wyjątków wskazanych w art. 19 konstytucji francuskiej – kontrasygnata byłaby jeśli nie wymagana, to dopuszczalna. Nie jest to jedyna możliwa interpretacja. Inna, przeciwna wskazanej, również opiera się na silnych podstawach. Częściowo wspierają ją opisane poniżej wydarzenia.

Ciekawy problem natury ustrojowej wynikł przy okazji sprawy Radia Andora. Jakkolwiek rozegrała się pod rządami poprzedniej konstytucji francuskiej, dotyczyła kwestii, które na poziomie ogólnym pozostają aktualne również w obecnym stanie prawnym. Założone w roku 1939 radio używało częstotliwości zastrzeżonych dla innych państw. W 1947 poszkodowane kraje zwróciły się do Francji, żądając odpowiedniej interwencji. Francuski koprinces (V. Auriol) zdecydował o odebraniu Radiu koncesji w trybie nagłym, bez uzgodnienia tej kwestii z biskupem Urgell jako drugim koprincessem. Ponieważ rozgłosnia kontynuowała swoją działalność emisyjną, powodując kolejne protesty, francuska Rada Ministrów obradująca pod przewodnictwem prezydenta Republiki (art. 32 Konstytucji Francji z 1946 r.) postanowiła o uruchomieniu działań mających na celu zakłócanie sygnału radia. Jak przekonują badacze – w tym wypadku udział prezydenta nie był konieczny i decyzję taką mógł podjąć sam rząd. Opisane wydarzenia wywołały pytania o status prezydenta Francji jako koprincesa Andory. Sądy francuskie orzekające później w sprawach zainicjowanych przez Radio Andora (m.in. Rada Stanu, jako naczelny organ sądownictwa administracyjnego) stwierdziły, że francuski koprinces Andory nie jest częścią francuskiej administracji i podejmując decyzje, nie jest związany polityką rządu Francji, ani też jego decyzje nie są aktami władz francuskich. Fakt ten dotyczy również stałego reprezentanta koprincesa w Andorze²⁰.

Kolejny interesujący przykład dualizmu francusko-andorańskiego statusu prezydenta, na tle relacji francusko-andorskich, a także różnic między andorańskim i francuskim systemem prawnym, wynikł przy okazji wydarzeń związanych z próbą podjęcia strajku przez francuskich pracowników admi-

²⁰ J. Duursma, *Fragmentation and the International Relations of Micro-states: Self-determination and Statehood*, Cambridge 1996, s. 343–344.

nistracji koprincesa w Andorze, co miało miejsce jeszcze przed wejściem w życie obecnie obowiązującej konstytucji. Stały reprezentant francuskiego koprincesa, w jego imieniu i na gruncie prawa obowiązującego w Andorze, stwierdził w oficjalnym piśmie, że o ile prawo zrzeszania się francuskich obywateli we francuskich związkach zawodowych jest niewątpliwie również na terytorium Andory, o tyle przepisy andorańskie nie przewidują możliwości zorganizowania tam legalnego strajku²¹. Decyzja dowodzi, że francuski koprinces wykonując funkcję głowy państwa andorańskiego, wyraźnie oddziela ją od funkcji prezydenta Francji. Warto dodać, że opisane zdarzenia miały miejsce w odmiennym stanie prawnym. O ile pod rządami obecnej konstytucji i w świetle umów międzynarodowych suwerenny status Andory nie ulega wątpliwości, o tyle w poprzednim – Francja nie uznawała w pełni suwerenności Andory i władze francuskie rościły sobie większe prawa do decydowania w sprawach andorańskich²². Obecnie relacje andorańsko-francuskie określa trójstronna umowa. Wśród jej postanowień można odnaleźć między innymi zastrzeżenie (art. 3), że władze francuskie nie będą stawiać francuskiego koprincesa w sytuacji niebezpiecznej dla niepodległości Andory. W ten sposób w drodze umowy międzynarodowej wykluczono możliwość przymuszenia prezydenta Francji do działania zgodnego z polityką rządu francuskiego, jeżeli byłaby ona niekorzystna dla Andory. Również reprezentant koprincesa nie otrzymuje instrukcji od ministra spraw zagranicznych Republiki Francuskiej²³. Do tej pory nie doszło do sytuacji, w której prezydent wydałby decyzję niezgodną z tą polityką, czy zgodną, ale szkodliwą dla Andory. Brak francuskich regulacji prawnych na ten temat sprawia, że ostatecznie o kształcie dualistycznej francusko-andorskiej głowy państwa (z)decyduje praktyka polityczna.

Status biskupa Urgell przedstawia się odmiennie niż jego francuskiego odpowiednika. Jest on z jednej strony poddanym króla Hiszpanii, a ściślej: obywatelem (i mieszkańcem) Hiszpanii, z drugiej – funkcjonariuszem Kościoła

²¹ F. Berguin, *Le Fonctionnaire Expatrié. Une construction méconnue: l'action culturelle extérieure de la France et ses personnels*, L'Harmattan 1999, s. 325–326.

²² J. Duursma, *Fragmentation...*, s. 343–344; *Affaire Drozd et Janousek C. France et Espagne* (Requête no12747/87), Strasburg 26.06.1992, s. 15 (s. 58); T. Jasudowicz, op.cit., s. 162.

²³ J. Duursma, *Fragmentation...*, s. 344–345.

katolickiego podlegającym papieżowi, z trzeciej – głową państwa andorańskiego. Skomplikowany status hiszpańskiego koprincesa reguluje m.in. umowa dwustronna między Królestwem Hiszpanii i Pryncypatem Andory z 1993 r., która stanowi, że biskup Urgell jest przez państwo hiszpańskie traktowany jako głowa obcego państwa i wykonując swoje obowiązki, podlega ochronie i korzysta z przywilejów głowy państwa²⁴. Władze Hiszpanii, podobnie jak francuskie, przed wejściem w życie obecnej konstytucji andorańskiej i umów bilateralnych z Andorą rościły sobie prawo do zwiększenia wpływu na państwo andorańskie. Szczególnie intensywne zabiegi tego typu w czasach rządów gen. Franco w późniejszym okresie słabły. Obecnie, podobnie jak Francja, Hiszpania uznaje pełną suwerenność Andory, a ponadto potwierdziła szczególnie status biskupa Urgell jako głowy obcego państwa.

Nieco inaczej przedstawia się status koprincesa w świetle prawa kanonicznego i relacji hiszpańsko-watykańskich. Od początków Andory papieże mieli wpływ na jej funkcjonowanie. Obie XIII-wieczne *pariagiae* zostały zatwierdzone przez papieża. Zgodnie z prawem kanonicznym papież ma obecnie wpływ na trzy aspekty funkcjonowania biskupa Urgell – na jego powołanie, odwołanie oraz jego prawa i obowiązki eklezjalne.

Zasady powoływania biskupa Urgell reguluje, oprócz kodeksu prawa kanonicznego, konkordat między Hiszpanią a Stolicą Apostolską z 1953 r., który jest kolejnym aktem międzynarodowym regulującym status biskupa-koprincesa, tym razem bez udziału strony andorańskiej. Zgodnie z konkordatem nuncjusz apostolski przedstawia papieżowi 6 kandydatów na biskupa (przedstawionych przez rząd hiszpański), z których papież wybiera 3. Spośród trzech kandydatów monarcha hiszpański powołuje biskupa Urgell²⁵.

Jeżeli chodzi o zakres praw i obowiązków kanonicznych biskupa Urgell, należy stwierdzić, że jest on jednocześnie biskupem Andory, gdyż całe terytorium państwa zostało włączone w granice diecezji Urgell. Zgodnie z Ko-

²⁴ Porozumienie między Królestwem Hiszpanii a Pryncypatem Andory dotyczące statusu koprincesa-biskupa, podpisane w Madrycie 23 lipca 1993 r. [za:] *Spanish Yearbook...*, s. 265. W umowie (art. 1–4) sprecyzowano uprawnienia biskupa, nietykalność jego rezydencji, korespondencji, dokumentów, akt i pomieszczeń służących wykonywaniu funkcji koprincesa Andory. Korespondencja biskupa uzyskuje status poczty dyplomatycznej.

²⁵ Jest to procedura ustanowiona jeszcze w konkordacie z 1941 r., utrzymana w nowym konkordacie z 1953 r. Zob. art. VII *Konkordatu między Królestwem Hiszpanii a Stolicą Apostolską* z 27 sierpnia 1953 r. (ASS 1953), [za:] www.concordatwatch.eu (20.02.2014).

deksem prawa kanonicznego biskup w granicach swojej diecezji posiada pełnię praw związanych z wykonywaniem religijnych obowiązków, z wyjątkiem zastrzeżonych dla papieża oraz innych władz kościelnych (Kan. 381(1)²⁶). Jak przyznał sam biskup Urgell – nawet jeżeli papież decydując o powołaniu osoby na to stanowisko, bierze pod uwagę fakt, że będzie ona pełnić funkcję głowy państwa (niepisaną zasadą jest np. że jest to Katalończyk), jest to ostatnia okazja do wpływania na funkcjonowanie biskupa Urgell²⁷.

Zdecydowana większość obu sfer działania – eklezjalnej (jako biskupa Urgell) i świeckiej (jako koprincesa) nie pokrywają się, a więc zakres potencjalnej ingerencji papieża w funkcjonowanie andorańskiej głowy państwa jest minimalny. Należy jednak zastrzec, że również w czasie wykonywania świeckich funkcji biskup ma obowiązek przestrzegania prawa boskiego oraz prawa kanonicznego. Ojciec święty zachowuje więc istotny wpływ na powoływanie biskupa (a więc także koprincesa) oraz może zdecydować o jego odwołaniu, jeżeli dojdzie do popełnienia przestępstwa, które wedle prawa kanonicznego skutkuje pozbawieniem urzędu biskupa. Zgodnie z konstytucją Andory (art. 49) będzie to równoznaczne z utratą statusu koprincesa i w konsekwencji doprowadzi do uruchomienia procedury ponownego obsadzenia tej funkcji, zgodnej z właściwym prawem. W przypadku biskupa będą to normy prawa kanonicznego. Chociaż większość mieszkańców Andory deklaruje przynależność do Kościoła katolickiego, zmiany zachodzące we współczesnym świecie mogą doprowadzić do poważnego kryzysu na tle ideowym czy moralnym. Wspomniane już tematy: liberalizacji zasad dokonywania aborcji czy eutanazji, związków partnerskich czy adopcji dzieci przez pary homoseksualne może wzbudzić sprzeciw biskupa, który w wykonywaniu swoich świeckich obowiązków państwowych nie może abstrahować od doktryny Kościoła katolickiego. W efekcie doszłoby do poważnego kryzysu ustrojowego. Z kolei zgoda biskupa na decyzje polityczne sprzeczne z nauką Kościoła mogłaby spowodować jego odwołanie i powołanie nowego biskupa (i nowego koprincesa).

²⁶ „Biskupowi diecezjalnemu w powierzonej mu diecezji przysługuje wszelka władza zwyczajna, własna i bezpośrednia, jaka jest wymagana do jego pasterskiego urzędu, z wyłączeniem tych spraw, które na mocy prawa lub dekretu Papieża są zarezerwowane najwyższej lub innej władzy kościelnej” (Kan. 381 § 1 Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r.).

²⁷ J. Duursma, *Fragmentation...*, s. 351.

Przed podsumowaniem i udzieleniem odpowiedzi na główne pytanie o poprawne określenie nazwy państwa andorańskiego i jego formy – należy odnieść się do jeszcze jednej, ostatniej kwestii, czyli pochodzenia andorańskich głów państwa.

Jak stwierdzono wyżej, kreacja głów państw odbywa się poza Andorą i bez udziału Andorańczyków. W przypadku biskupa Urgell decyzję podejmuje głowa obcego państwa – papież. W przypadku prezydenta Francji – naród francuski (obcy suweren) w wyborach. W drugim wypadku można by wyobrazić sobie udział Andorańczyków w wyborach prezydenckich jako symboliczny dowód wpływu na obsadzenie funkcji jednej z głów państwa. Nawet śladowy, ze względu na niewielką liczebność, udział narodu andorańskiego w wyborze prezydenta Francji jest jednak niemożliwy. Powodem jest fakt obowiązującego w Andorze zakazu posiadania mnogiego obywatelstwa. Andorańczycy nie mogą więc nabyć obywatelstwa francuskiego.

Zgodnie z Konstytucją Andory objęcie funkcji głowy państwa wymaga złożenia przysięgi lub (w przypadku biskupa) potwierdzenia przestrzegania konstytucji w wykonywaniu tej funkcji. Oznacza to, że ani biskup Urgell, ani prezydent Francji nie obejmują funkcji głowy państwa automatycznie, „z urzędu”. Fakt ten jest dopiero następstwem złożenia odpowiedniego przysięgi. Skutki odmowy jego złożenia również nie zostały przewidziane w Konstytucji Andory, co zasługuje na uzupełnienie, na przykład takie, jak zaproponowane wyżej, czyli ustanowienie tymczasowego zastępcy konprincepsa.

IV.

Aby podważyć tezę o monarchicznym charakterze andorańskiej głowy państwa, wystarczyłoby przywołać fakt, że ma ona charakter dualistyczny, co już na płaszczyźnie terminologicznej wyklucza możliwość posługiwania się słowem monarchia (rządy jednostki). Ponadto, żaden z konprincepsów nie sprawuje funkcji dziedzicznej czy dożywotniej. Jednocześnie każdy z nich, chociaż w odmienny sposób, podlega odpowiedzialności (prezydent Francji – odpowiedzialności konstytucyjnej, biskup Urgell – wynikającej z prawa kanonicznego). W konsekwencji mogą zostać odwołani, co stanowi kolejną cechę ty-

pową dla republikańskiej, a nie monarchicznej głowy państwa. Przytoczone argumenty wystarczą więc, aby stwierdzić jednoznacznie, że Andora nie jest monarchią. Należy także wyrazić wątpliwość, czy kiedykolwiek nią była.

Odnosząc się do posługiwania się tytułem „książąt” czy „współksiążąt” w stosunku do andorańskich głów państwa, należy stwierdzić, że ten tytuł arystokratyczny w Europie mógł zostać wyłącznie odziedziczony lub uzyskany w drodze nadania przez suwerennego władcę. Ani konstytucja, ani żaden andorański akt historyczny nie przewiduje obejmowania przez głowy państwa funkcji „księcia” czy uzyskiwania takiego tytułu. Kilka dodatkowych argumentów przemawia za posługiwaniem się wyrazem „princeps” („koprinceps”). Po pierwsze, jak wspomniano, pryncypat rzymski był formą ustroju mieszanego (*status mixtus*) – łączącą elementy republiki i monarchii. Po drugie – princeps, chociaż występował pojedynczo – nie był monarchą. Dzielił władzę – czy to z parlamentem, czy innymi organami władzy (w Andorze dodatkowo – ze współpryncypsem). Ponadto – aby objąć swoją funkcję, czy uzyskać status princepsa musiał uprzednio wylegitymować się odpowiednim statusem, pochodzeniem lub pełnieniem innej funkcji. Tak było zarówno w pryncypacie rzymskim (princeps był najstarszym senatorem), jak i polskim średniowiecznym pryncypacie okresu rozbicia dzielnicowego (princeps był najstarszym z książąt, który oprócz rządów we własnej domenie dodatkowo zarządzał dzielnicą senioralną i był zwierzchnikiem całego państwa). Nazwa pryncypat dobrze oddaje specyfikę ustrojową Andory. Nawet jeżeli dzisiejsi princepsi andorańscy posiadają jedynie część uprawnień swoich poprzedników, ich pozycja nadal nawiązuje do oryginalnej tradycji ustrojowej Andory. Chociaż nie ulega wątpliwości, że Andora jest państwem suwerennym, nadal mamy do czynienia ze zjawiskiem jej powiązania z innymi krajami poprzez osoby głów państwa. Takie fakty, jak możliwość ich odwołania bez udziału andorańczyków, czy wpływania na ich decyzje polityczne przez władze państwa macierzystego (rząd francuski) czy zwierzchnika (papież), świadczą o trwaniu ustrojowej tradycji i przetrwaniu, w śladowej ilości, reliktyw dawnego, zależnego statusu Andory jako kondominium kościelno-świeckiego.

Ze wskazanych powodów Andorę powinno się, z zastrzeżeniem głównie tradycyjnego, a mniej faktycznego charakteru tej nazwy, określać jako pryncypat. Głowy państwa zamiast książętami czy współksiążętami powin-

no się – *per analogiam* – określać jako princepsów, koprincepsów lub współ-princepsów. W ten sposób wyraźnie odróżnia się Andorę od formy monarchicznej, której – pomimo kilku podobieństw – nie posiada.

Literatura

- Bélinguier B., *La condition juridique des Vallées d'Andorre*, Paryż 1970.
- Berguin F., *Le Fonctionnaire Expatrié. Une construction méconnue: l'action culturelle extérieure de la France et ses personnels*, L'Harmattan 1999.
- Duursma J., *Fragmentation and the International Relations of Micro-states: Self-determination and Statehood*, Cambridge 1996.
- Jakubowski W., Słomka T., Wojnicki J., *Systemy polityczne państw Europy nie będących członkami Unii Europejskiej*, [w:] *Społeczeństwo i polityka. Podstawy nauk politycznych*, red. K.A. Wojtaszczyk, W. Jakubowski, Warszawa 2007.
- Jasudowicz T., *Przeoczone narodziny państwa-podmiotu. O ewolucji prawnomiędzynarodowego statusu Andory*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie. Nauki Prawne” 1998, z. I, nr 10.
- Kućała D., *Historia Andory*, [w:] *Historia małych krajów Europy*, red. J. Łaptos, Ossolineum 2002.
- Langlois B., *François Hollande, co-prince d'Andorre, reçoit des responsables de la principauté*, AFP, www.20minutes.fr (26.07.2012).
- Ławniczak A., *Monarchiczne i republikańskie głowy państwa*, Wrocław 2011.
- Marquès i Oste N., *La reforma de les institucions d'Andorra (1975–1981): Aspectes interns i internacionals*, Lleida 1989.
- Osóbka P., *Systemy konstytucyjne Andory, Liechtensteinu, Monako, San Marino*, Warszawa 2008.
- Spanish Yearbook of International Law. Volume IV: 1995–1996*, Haga 2001.
- Uziębło P., *Formy odpowiedzialności konstytucyjnej w Księstwie Andory*, [w:] *Formy odpowiedzialności konstytucyjnej w państwach europejskich*, red. S. Grabowska, R. Grabowski, Toruń 2010.
- Uziębło P., *Zarys pozycji ustrojowej legislatywy i egzekutywy w świetle Konstytucji Księstwa Andory z 28 kwietnia 1993 roku*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2000, t. VII.
- Uziębło P., *Zasady zmiany Konstytucji Księstwa Andory*, [w:] *Zasady zmiany konstytucji w państwach europejskich*, red. S. Grabowska, R. Grabowski, Warszawa 2008.
- Verzijl J.H. W., *International Law in Historical Perspective*, t. 3, Leida 1970.
- Vucheva E., *Sarkozy threatens to renounce Andorra title*, EUobserver.com (27.03.2009).

